

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ“

Афтореферат на дисертацията
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
на тема:

Църковната политика на България между унията на цар Калоян и
възстановяването на Българската патриаршия (1204-1235 г.)

Докторант:
Екатерина Ангелова

Научен ръководител:
доц. д-р Ангел Николов

СОФИЯ

2024

I.Обща характеристика на дисертационния труд:

Настоящият научен труд има за цел да разгледа църковната политика на Българското царство в периода 1204-1235 година и да подчертае значимото място на българската държава в света на междуцърковните отношения и контакти, както и в областта на дипломатията между Изтока и Запада в Югоизточна Европа и на Балканите.

Изложението обръща внимание на сложното взаимодействие между църква и политика в България в началото на XIII век. Потискането на българския език и култура под византийско политическо господство в продължение на години води до упадък на старобългарската литературна култура, на българското население и почти изчезване на Българската православна църква, която от 927 г. насетне има статут на патриаршия. Въпреки това, по време на византийското владичество на низово ниво църквата остава централен компонент на българската идентичност и културна самобитност.

Второто българско царство е силно повлияно от византийската система на управление и търновските владетели имат за цел новата им столица да се превърне в религиозен център на православния свят. В този смисъл, обещанието за приемане на папския суверенитет върху Българската църква от цар Калоян в замяна на неговите искания допълнително усложнява отношенията между религия и политика в България. Наред с усложнената политическа ситуация в хода на подготовката и провеждането на Четвъртия кръстоносен поход и възходът на еретическите движения накърняват авторитета на Папството и обуславят необходимостта от дълбоки църковни реформи и от системна намеса на Римската курия в църковния живот и дори в текущата политика в цяла Европа целия католически свят.

Църковно-държавните отношения в България през периода 1204-1235 г. са белязани от значителни политически и религиозни промени. Началото на този период започва управлението на цар Калоян и сключената от него уния с Рим, както и с превземането на Константинопол през 1204 г. от войските на Четвъртия кръстоносен поход, довело до временно разпадане на Византия, а краят му съвпада с възстановяването на патриаршията в България през 1235 г.

Целта на настоящия труд е да се разгледат църковно-държавните отношения в България с акцент върху политиките, провеждани от Българската църква. За постигането на тази цел дисертацията ще изследва политическия и религиозен контекст на посоченият период, ще анализира взаимодействието между църквата и държавата и ще разгледа ключовите политики, които са били прилагани. По този начин научното изследване има за цел да допринесе за по-доброто разбиране на историческото развитие на църковно-държавните отношения в България.

Дисертацията обхваща твърде кратък за историята период от три десетилетия. Но това са години на сложни и динамични процеси както във военно, така и в политическо отношение не само за България, но и за целия европейски Югоизток. Превземането на могъщата дотогава Византийска империя от латинските рицари оказва своето въздействие върху възобновеното Българско царство. В дисертационният труд се проследява последователно църковната политика на първите царе от Асеновата династия – Теодор – Петър (1185 – 1190; 1196 – 1197), Йоан Асен I (1190 – 1196), Калоян (1197 – 1207), Борил (1207 – 1218) и Йоан Асен II (1218 – 1241) с Римската църква, с Латинската империя, с Унгария, с Охридската архиепископия и с Никея. Подробно е разгледан въпросът как се стига до унията, сключена от цар Калоян през 1204 г., а също и този за нейното прекратяване през 1232 г. при цар Йоан Асен II. Изходната точка на изследването ще бъде проблемът имало ли е опит за обвързване между Българската и Римската църква преди унията на цар Калоян (1197-1207) от 1204 г., като се разгледат контактите между княз Борис I- Михайл (852-889; †907) с римския първосвещеник папа Николай I (858-867).

Отношенията на България с Рим са основна и важна част от политическата ни история. Проучването им заема значително място в историческата научна литература. Приноси в тази област имат редица наши и чужди изследователи, както в миналото, така и сега. Благодарение на тях са направени обобщаващи и конкретно – исторически изследвания на различни страни от взаимоотношенията на България със Запада и по-конкретно с Римската църква през Средновековието. Една от задачите на настоящият текст ще е да се стреми да добави нови данни и интерпретации към съществуващата научна литература върху изследваната проблематика.

Като основна задача на труда бе събирането и обработването на съществуващия и достъпен изворов материал, изследване на публикациите, свързани с

темата и интерпретация на събраните данни, като се направи опит да се проследи развитието в отношенията на България с Рим, да се открият политически и религиозно – църковни и идейни мотиви, които определят характера на тези взаимоотношения. Разкриването на тези взаимоотношения показва значението на българската външна политика, развитието и осъществяването ѝ по отношение на Римската църква и другите съседни държави. За постигането на тези цели и задачи е използван основният научен метод на работа – историческо изследване и анализ. Няма събитие от цялата средновековна българска история, като присъединяването на България към лоното на западната църква през 1204 г. от цар Калоян, което да е било толкова често обект на внимание в българската и чуждата медиавистика. Значителните приноси в изследванията и нестихващият интерес към този важен епизод от българската средновековна история, е не само неговата значимост, но и добрата изворова база. В тази връзка актуалността на избраната тема въпреки многобройните изследвания по нея е безпорна.

Изворите са предимно писмени като по език се делят на домашни и чужди. Домашните са на старобългарски, а чуждите на латински, на гръцки, на старофренски. Някои домашни извори са на латински - такива са писмата и златопечатника на цар Калоян, писмото на княз Белота, писмата на архиепископ Василий, които са запазени в многократно публикуваната кореспонденция между цар Калоян (1197-1207) папа Иннокентий III (1198-1216), чието последно критическо издание, започнато през 1964 г. от Австрийския културен (впоследствие исторически) институт в Рим, е трудно достъпно и все още не е приключено. От писмата на Калоян до папата не са оцелели до ден днешен всички, но части от тях са запазени в *Gesta Innocentii III papae* („Делата на папа Иннокентий III“). Кореспонденцията на цар Йоан Асен II (1218-1241) с папа Григорий IX (1227-1241), за които разбираме от кореспонденцията на папа Григорий IX (1227-1241), тъй като те също не са запазени също са един от важните източници за църковната политика на България през изследваният период. Историческите разкази за Търновският събор свикан от цар Борил против богомилите, състоял се в 1211 г. и Разказ за възстановяването на Българската патриаршия през 1235 г., включени в Бориловия синодик се отнасят към домашните извори писани на старобългарски език. Според авторството изворите се делят на официални и неофициални. По отношение на вида си официалните документи биват грамоти, писма, исторически и агиографски съчинения.

От чуждите извори значение имат византийските исторически съчинение от края на XII и началото на XIII в., тъй като авторите им са съвременници на събитията, а в някои случаи и преки участници в тях. Такива са трудовете на Никита Хониат, Георги Акрополит, Никифор Григора, Теодор Скутариот и Морейската хроника (Το χρονικόν του Μορέως), която е позната в четири версии: френска, гръцка, арагонска и италианска. Историческият период, който обхваща хрониката е 1204-1292 или до по-късно в зависимост от версията. Латинските извори за разглеждания период са по-богати от византийските, тъй като те включват извори с документален характер. Това са папски и владетелски писма, грамоти, договори, исторически съчинения и хроники. Актовият Материал, който е разгледан се състои от някои грамоти на византийски императори, обърнато е и внимание и на Унгарските грамоти от XIII век. Важен извор се явяват и писмата на Хонорий III (1216 – 1227) и Григорий IX (1227 – 1241).

Най – ранен извор за отношенията Търново – Рим от края на XII и началото на XIII в. е широко известната Преписка на папа Инокентий III с българите, като много от писмата в нея са от домашен произход. Като друг извор материал на латински език могат да бъдат посочени историческите хроники на Жофроа дьо Вилардуен, Робер дьо Клари, Анри дьо Вилансиен, монаха Алберих и римуваната хроника на Филип Мускес. Историческото съчинение на Марино Сануто Торсело, както и Венецианските донесения от 1228 г също могат да бъде посочени като важен извор. С отношенията Търново – Рим от края на XII и началото на XIII в. се занимават редица чужди медиависти като най – изявени представители са от френската, руската и византоложката школа. Шарл дьо Френ сеньор Дюканж - неговият труд е ценен източник за българската история и той отделя специално внимание на Калоян. В неговата история е отбелязано, че българският владетел търси покровителството от Рим на което подчинява царството си, а Калоян е наречен „узурпатор” от автора. Внимание е отделено и на самите писма изпратени между Рим и България и на коронацията на българският управляващ. Блазиус Клайнер, Фьодор Иванович Успенски, Константин Иречек, Джон Файн, - правят кратък обзор на църковната политика на Българската държава през разглеждания период като обръщат повече внимание на цялостната история на царството. Техните трудове се уповават на множество достъпни по тяхно време извори, които са разгледани критично и задълбочено. Обръщат подобаващо внимание на унията на цар Калоян и отношенията му с Рим, събора на цар Борил срещу еретиците и възстановяването от Йоан Асен II на българската патриаршия.

Византиниста Василий Григорьевич Васильевский оделя специално внимание на възстановяването на българската патриаршия от Йоан Асен II като неговият труд се разглежда с голям авторитет и научна стойност. Ернст Герланд, Робърт Лий Уулф, Флорин Курта, Ив Конгар и Майкъл Анголд също трябва да се споменат със своите трудове, тъй като всички разглеждат историята на църквата, схизмата Изток-Запад и допринасят за изследването на средновековното минало на Източна Европа. Ив Конгар смята, че първоначално Калояновото подчинение на папата е само номинално, а в последствие изцяло изчезва, тъй като българският владетел се противопоставя още на първите опити за папска намеса в управлението на българската държава и църква, тъй като Инокентий III се опитва да упражнява ролята на арбитър между България и съседните и държави. С контактите между България и Римокатолическата църква се занимават още Кенет Ситън, Джоузеф Гил, Уолтър Улман, Алесандру Маджару, които смятат, че унията е политически съюз. Уолтър Улман, в своят труд очертава развитието на папството като институция през Средновековието. Той проследява хода на папската история от късната Римска империя до нейния евентуален упадък през Ренесанса. Фокусът на неговото проучване е върху институцията и идеята за папството, а не върху отделни фигури, като се признава оформящата сила на ролята на папите, които ги правят изключителни личности. Румънският историк Алесандру Маджару в своят труд за Асеновци прави обобщение на управлението на посочената династия, като се позовава върху голяма част изследвания на български медиевисти. Според него, както е общо прието инициативата за започване на продължителните разговори между Търново и Рим трябва да се припише на папа Инокентий III. Интерес и подробно проучване на църковната политика на България в периода (1204-1232 г.) правят наблюденията на Франческо Дал Альо, Джорд Ейвъри, Борис Флоря, Герхард Подкалски, Маршал Балдуин, Франческо Масети, Пол Енгел, Джонатън Шепърд, Ивана Коматина, Елена Белякова, Момир Йович, Гюнтер Принциг и Филип ван Трихт. Интересно е мнението на Герхард Подкалски, че унията на Калоян няма толкова малко значение в България, както се отбелязва в повечето изследвания. Франческо Масети споменава, в своят труд, че е забелязана промяна в миропомазването, което е засвидетелствано в писмо на папата до Василий от 25 февруари от 1204 г. В писмото, папата съветва архиепископа когато посвещава първосвещенници, те да бъдат миропомазани. Тази практика, както е отбелязано от други изследователи до тогава, не присъства в българската църква, тъй като „не е имало обичай да се помазват първосвещенниците, когато се посещават”. Частта от тялото, върху която се практикува миропомазването, придобива особено

значение, тъй като за разлика от библейския модел помазването с миро на главата е запазено от Църквата само за епископи, докато владетелите са помазвани в раменната кост. Освен това помазването на епископите се извършва с помощта на хризма, докато царете са помазвани с маслото на катехумените. По този начин, през XII век, църквата се опитва да ограничи значението на царското миропомазване, като го изключи от броя на тайнствата, определени за седем. Инокентий III, в писмото, написано до епископа на Търново от февруари 1204 г., изрично настоява за превъзходството на помазването с миро на главата с хризма, запазено за епископи, в сравнение с царското помазване на ръката с маслото на катехумените, така папата държи да подчертае върховенството на епископската власт по отношение на властта на владетелите. От представителите на българската историческа наука, които обръщат внимание на проблематиката – мястото на Римокатолическата църква във външната политика на България по времето на Асеновци, могат да бъдат посочени имената на Паисий Хилендарски, Съби Стойков Попович, известен като Георги Раковски, Добри Войников, които правят обзор на цялото българско средновековие, но отделят и внимание на унията на цар Калоян. В техните изследвания е характерно, че те смесват историята на Българската църква с политическата история. При тях се набляга на патриотичното и ползата от историята за разбирането на това колко е важно да се знае българското славно минало и да се възвеличае. В своят предговор, Добри Войников, сам отбелязва, че за съставянето на Историята, следва всеизвестният „Царственик” или „История славянобългарска” на Паисий Хилендарски. Влиянието на Паисий върху труда на Войников се вижда още в предисловието на „Кратка българска история”. Последният „Четвърти период” от Войниковата „Кратка българска история” започва с въстанието на Асен и Петър до падането на Второ българско царство под турското иго. Самостоятелно са разглежда управлението на Асен I, отблъкването на византийците, и окончателното възобновяване на българската държава. С блестящо владеене на изразните средства, Войников описва царете Калоян и съюза му с Рим, Борил като лош управляващ, за разлика от Йоан Асен II, който е силен, мъдър и уверен. Изброените горе автори целят да повдигнат националното съзнание и духът на четящите. Като приноси за разглежданият проблем имат Спиридон Палаузов и Марин Дринов, като последният се занимава с историята на българската църква във връзка с разрешаването на българо-гръцкия църковен спор. Димитър Цухлев е автор на първото самостоятелно изследване на историята на Българската църква и разпространение на християнството в България. Васил Златарски има огромен принос в българската медиавистика, тъй като той прави критичен анализ

на вече публикувани извори и разглежда подробно църковните контакти на Асеновци с Рим. Името на Петър Мутафчиев също трябва да бъде посочено, тъй като неговите изследвания имат висока стойност и днес. Важни изследвания върху историята на Българската църква в разглежданият период имат още Петър Ников, Иван Дуйчев и Петър Петров, като съществени приноси има академик Иван Дуйчев, тъй като вкарва в употреба поредица от извори за българската средновековна история. Петър Петров също прави подробни анализи за църковната политика на цар Калоян, като особено значение заема труда му за църковният живот в Македония. Петър Ников също оставя забележителни трудове за историята на Българската църква от времето на Асеновци. Той се позовава, в своите изследвания на огромен обем извори, част от, които унгарски грамоти. Неговата роля в българската медиавистика е огромна. Името на академик Иван Снегаров също трябва да бъде споменато, тъй като той се занимава с църковната политика на България, като приноси му с неговата „История на Охридската архиепископия” е от голямо значение. Той има и изследване върху живота на патриарх Йоаким I Търновски. Борислав Примов, Геновева Цанкова – Петкова, Ани Данчева – Василева се занимават с отношенията на България с Латинската империя, като разглеждат подробно и контактите на Папството с Търновското царство. Безспорно огромна научна стойност за българската средновековна история имат научните трудове на Васил Гюзелев и Иван Божилов, които изследват не само общата история на средновековна България, но и църквата и културата на Второто българско царство. Техните имена и изследвания имат безспорен авторитет и в световната медиавистика. Бистра Николова, която е автор на четири монографии, свързани с историята на Българската православна църква също трябва да се спомене. Ангел Николов и Цветана Чолова, разглеждат въпроса за Унията и има ли тя отражение върху църковният живот в България. Цветана Чолова споделя тезата, че унията вероятно има влияние и върху българската църква. Йордан Николов, Йордан Андреев, Петър Ангелов (който подробно разглежда контактите на Калоян с Рим), Милияна Каймакамова, Георги Николов, Илия Илиев, Христо Димитров, Ива Инджова, Елена Костова, Явор Митов и Кристиан Ковачев правят важни проучвания, касаещи разглежданият период и проблематика. Ана-Мария Тотоманова, Елка Мирчева и Георги Минчев имат огромен принос, със своите изследвания посветени на Бориловият синодик. Имената на Димитър Ангелов, Иван Лазаров, Кирил Петков и Павел Стефанов също трябва да бъдат споменати, като изследванията на последните двама правят впечатление, тъй като възприемат унията на цар Калоян не толкова като формален политически акт, и че

според тях обредната система на Българската църква търпи известни промени. Ангел Николов също смята, че значението на унията не трябва да се омаловажава.

Изследванията на гореспоменатите историци, както и на още други отбелязани в самото изследване внасят съществен принос в разглеждането на отношенията между Източната и Западната църква и несъмнено най – големият брой проучвания на разглежданият въпрос се дължи на българските историци.

I. Структура на дисертационния труд:

Първа глава: ЦЪРКОВНА ПОЛИТИКА НА ЦАР КАЛОЯН: УНИЯТА НА БЪЛГАРИЯ С РИМСКАТА ЦЪРКВА

Първи параграф: **Отношения между Търново и Рим между декември 1199 и ноември 1204г.** – Разказва за контактите на България с Римокатолическата църква в посоченият период. Разгледана е подробно кореспонденцията между Рим и България. Тя съдържа 27 писма, 16 от които са писма на папата адресирани до: цар Калоян – 8 писма, до архиепископ Василий – 6 писма, до Белота – 1 писмо и Анастасий, митрополит на Велбъжд – 1 писмо. Българите изпращат до папата 11 писма, 5 от които са на цар Калоян, 4 на архиепископ Василий, като писмо номер 8 се състои от 2 части или по-точно от 2 писма, съединени в едно в регистрите, на Калоян и на Василий, едно е на Белота и едно е написано от група български митрополити и епископи. Има и още три писма, които са загубени или не са внесени в регистрите. Българските писма, които са изпратени в Рим са на латински език, като само първото писмо на Цар Калоян е написано на български, след това е преведено на гръцки и най – накрая на латински език. Подробно е представено и началото на самото кореспонденция. От първото писмо на Инокентий III си личи главната му цел, а именно разширяването на влиянието на Римската църква. Писмото е изпратено между декември 1199 и 22 февруари 1200 г. и е адресирано до ”Благородния мъж Йоаниций” (Nobili viro Johannitio) като по този начин папата ловко избягва да се ангажира с признаването на висша титла на българския държавник. То е пратено по Доминик “archipresbyterum Grecorum” архипрезвитеря на гърците от Бриндизи. В това писмо папата споменава военните победи на Йоаница, които са улеснени от лоялността му към Римокатолическата църква: „Господ видя смирието и предаността, които знаехме, че изпитваш към Римската църква, които не само силно те защитаваха в смута и опасностите на войните, но по чудотворен и

милостив начин помогнаха царството ти да се разшири.” Това предполага, че Калоян е бил благоприятно настроен към Римската църква за известно време. Какво означава това на практика остава неизвестно, но няма отклоняване към католицизма преди декларацията на Търновския архиепископ за обединение с Римската църква от септември 1203 г. Въпреки, че в отговора на първото писмо на папата, Калоян пише, че има желание да влезе във връзка с папата още през 1197 г., инициативата за започване на продължителните разговори между Търново и Рим трябва да се припише на папа Инокентий III. Тази инициатива хармонира с упражняваната от него политика за присъединяване на южнославянските държави към Рим чрез уния, а тогава славянските държави се противопоставят на хегемонистичните претенции на Константинополската патриаршия в период на дълбока криза във Византийската империя. По-късно с писмата от 25 февруари 1204 г. папа Инокентий III коронова Калоян за цар на българи и власи, а търновския архиепископ поставя за примас на цяла България и Влахия, изпращайки му привилегиум, като в писмото е дадено да се разбере, че „примас и патриарх, макар имената да са им различни, значат почти едно и също, понеже примасите и патриарсите по сан са едно и също”, а наметне остава само съдържанието на писмата да се превърне в юридически акт. Сред привилегиите на търновският епископ в качеството му на примас са правото му да утвърждава църковните избори на Той също може да усвещава светото миро на негова територия и има правото да носи кръстта преди него по време на процесия, и тъй като е от ориенталски обред има правото да носи скиптър. Търновският архиепископ получава от Инокентий II архиепископски одежди и принадлежности, които отговарят на неговото положение в йерархията на католическата църква и са нужни за правилното отслужване на литургията в главната катедрала на неговия епархий: „Той изпрати ризница на патриарха на българите, както и туника от бяло кадифе, красиво украсена със златна бродерия и голям пръстен с пет топаза, който имаше за собствено ползване, митра със златна бродерия, риза, амис, ръчна кражба, чинктура, обувки, сандали, ръкавици и други украшения, съответстващи на това да бъдеш патриарх. Тези принадлежности говорят, че е възможно унията да е имала за известен период и канонически и обредов характер и въпроса за нейната формалност да бъде преразгледан. Има тези, че първоначално Калояновото подчинения на папата е само номинално, а в последствие изцяло изчезва, тъй като българският владетел се противопоставя още на първите опити за папска намеса в управлението на българската държава и църква, тъй като Инокентий III се опитва да упражнява ролята на арбитър между България и съседните и държави.

Тази хипотеза обаче не изглежда особено правдива с оглед документалните свидетелства (посочени в текста) доказващи точно обратното и би следвало тя да се ревизира. На въпроса за това има ли унията догматически и обредов характер или е само формална, унията трябва да се разглежда като един силно желан от Калоян политически акт, за да може да получи така търсенето международно признаване от Римската църква. Промяна се забелязва в миропомазването, което е засвидетелствано в писмо на папата до Василий от 25 февруари от 1204 г. В писмото, папата съветва архиепископа когато посвещава първосвещеници, те да бъдат миропомазани. Тази практика до тогава не е присъствала в българската църква, тъй като „не е имало обичай да се помазват първосвещениците, когато се посещават.

Втори параграф - България, Папството и Латинската империя между 1204 – 1207 г. – започва с представяне на Четвъртият кръстоносен поход, който е характерен с това, че на преден план излизат не религиозните, а политическите цели. Главна цел на рицарите била завладяването на Константинопол, вечен враг за Запада, още от Първия кръстоносен поход. През целия XII в. отношенията на Рим с православният Изток както и с Византийската империя са двойствени, характеризиращи се с редуване на богословски нападки и преговори, целящи взаимната изгода и на двете страни. Сблъсъците между преминаващите кръстоносни рицари с населението на балканите, разрушаването на православни светилища от страна на западниците и високомерното им държание внася ненавист между католици и православни. При обявяването на Втория кръстоносен поход папа Евгений III (1145 – 1153) поставя за втора цел налагането на върховенството на Римската църква над Константинопол, като това се явява продължение на заложените още от Григорий VII (1073 – 1085) план, а именно идеята му за световно господство на папата. По времето на Инокентий III тази идея става възможна. Той превъзхожда своите предшественици в областта на практическото осъществяване на политическата власт на папството. Като държавен деец той оставя далеч след себе си Григорий VII, но съвсем не се ползва от неговата слава. Инокентий III максимално приближава своята политика към осъществяването на идеята на Григорий VII за универсална теократия – управление на Бог. Още първата була на папа Инокентий III от 1198 г. призовава към нов поход. Разглеждат се извори, като в параграфа са споменати сведенията за желанието на българския цар Калоян да установи мирни контакти с Латинската империя дават историята на Никита Хониат и делата на папа Инокентий III. Никита Хониат отбелязва, че на предложението за мир отпразнено

от Калоян, латинците отговарят с пренебрежение: „Йоан подозираше високомерието на латинците и се боеше от копието им като огнен меч, тъй като, когато беше проводил и пратеници за приятелство, беше му отговорено да се отнася в грамотите си до тях не като цар с приятели, а като слуга с господари. Иначе те щели да вдигнат срещу него оръжие и лесно да опустошат Мизия, която той владее не по право, а като отцепник от ромеите и да го върнат в предишното му положение”. От делата на папа Инокентий III също става ясно, че българският владетел изпраща до латинците, претеници и писма с предложения за мир, които също са отхвърлени. Даже и когато владетелското достойнство на цар Калоян от ноември 1204 г. е признато официално от главата на римската църква, латинците отхвърлят предложенията за мир, като съобщават, „че не ще има мир с него, ако не върне земята, принадлежаща на Константинополската империя, в която бил нахлул с насилие”. На това българският самодържец отвърща, „че тази земя той притежавал по-справедливо, отколкото те Константинопол”. Всички тези опита на Калоян да установи мирни отношения с Латинската империя завършват с провал, като причина за това може да се посочат както амбициите на българския владетел да си възвърне Тракия и Македония – земи със значително преобладаващо българско население, така и желанието на Латинската империя също да владее като наследник на Византия тези области. А и присъединяването на тези територии към България, както вече беше посочено, била една от основните цели на Асеневци, и третият брат Калоян продължава тази тенденция. В този случай може да се каже, че вече сключената уния не дала решаващо значение, тъй като обтегнатите отношения между България и западните рицари не се подобрили. В параграфа също е подробно отбелязана кореспонденцията между България, Рим и Латинската империя като се разглежда обстойно църковната политика. Посочено е, че Унията има известно положително въздействие върху отношенията на България с новосформираната Латинска империя. Папата не успява да предотврати враждебните действия на кръстоносците спрямо Търново, но и не погръчва на Калоян да разгроми въоръжените им сили. Чрез писмо до френски духовник, папата кара френския крал Филип II Август (1180 – 1223) „да се притече на помощ на царя на царете най-вече той в това най-критично положение, то ние поръчваме и нареждаме чрез апостолическо писмо на ваше братство, като се явите лично пред същия крал, да му изложите вярно всичко горенаписано и умно и да го подбудите да залегне мъдро и мощно да помогне на Светата земя”.

Като заключение се казва, че през 1205 – 1207 г. папската дипломатия се опитва да постигне мир между Латинската империя и България, като Рим подтиква някои западни владетели към оказване помощ на латинците в борбата им срещу България. По този начин сключената уния изгубва политическото си значение, макар и формално да продължава да съществува. Това твърдение би могло да се успори, тъй като при наследниците на Калояновият престол също се наблюдава полза от сключената през 1204г. уния.

Независимо от сключената уния с Римската църква, Българското царство действа срещу Латинската империя. В българската и славянската историческа традиция (XIII-XVI в.) този факт е преценен по твърде категоричен начин: „В година 6712 (=1204) Цариград бе превзет от латинците, защото цар Теодор Ласкар или не беше там, или не можа да им се противопостави. Ала тогава православната църква имаше защитник - българския цар... Гръцкото царство на две се разсече: в цяла Тесалия, Илирия и в Солун господстваше Теодор Ласкар; в целия Понт, Галатия, Витиния и Азия властваше богобоязливият Калоян Ватаци." В българската позиция спрямо тази голяма промяна в статуквото на европейския Югоизток в периода 1204-1207 г. се наблюдава липса на константност в измеренията и целите. Първоначално цар Калоян, ръководен от намерението си да приобщи Българското царство чрез уния с Римската църква, бил готов за „подялба на Романия", т.е. на територията на рухналата Византийска империя, с кръстоносците. След отказа им, макар че вече сключил уния с католическата църква, той постъпва не само като защитник на православието и на българи и гърци срещу латинското високомерие, но и с намерението да стане владетел на Българо-гръцко царство. Когато още през пролетта на 1205 г. новосъздадената Латинска империя е заплашена от разрушение, българо-гръцкият съюз се разпада. Отцепническото поведение на ромейската аристокрация принуждава българския цар да се опълчи както срещу латинците, така и срещу гърците, които се обединили срещу него. Като заключение може да се каже, че по време на Калояновото управление, Българското царство възражда своето могъщество и се превръща в доминиращ фактор на Балканския полуостров.

В допълнение, както вече стана ясно, основната цел на Калоян е да получи признаване на владетелската му титла и самостоятелна църква, за което му е нужна и унията с Римската църква. След като българският владетел получава така желаното от

него, той вече няма реална изгода от сключената уния, но тя не спира да бъде водещ фактор в политиката на България.

В края на параграфа накратко се споменават някои археологически свидетелства за контактите на България с Латинската империя и Римската църква през първата половина на XIII век.

ВТОРА ГЛАВА: ЦЪРКОВНА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО ПРИ НАСЛЕДНИЦИТЕ НА ЦАР КАЛОЯН ДО ПРЕКРАТЯВАНЕ НА УНИЯТА С РИМСКАТА ЦЪРКВА.

Първи параграф - **България, Никея, Латинската империя и Запада при управлението на цар Борил (1207 – 1218 г.)** – разгледано е възкачването на престола на цар Борил и неговата църковна политика спрямо посочените в заглавието на параграфа държави. Дават се сведения за гоненията срещу богомилите в Българската държава. Отделя се и внимание на държавите на деспот Алексий Слав и севастократор Стрез.

Като заключение се посочва, че Белградската и Браничевската област са заграбени от Унгария, а земите около Ниш от сърбите. В началото на царуването си Борил се опитва да следва политическата програма на Калоян, но действията му нямат същите резултати. Това е така, защото Борил наследява престола, когато България вече няма военния потенциал, който има при Калоян, отделно все повече започват да се засилва сепаратизма и царството започва да се разпокъсва. Българският владетел след като вижда, че няма военен потенциал започва да води политика на сътрудничество със Унгария и Латинската империя, за което говори и сродяването на трите през 1213 г. Може да се изкаже тезата, че новият български цар Борил в политическо отношение след 1213 г. постига това, към което папа Инокентий III апелира цар Калоян, а именно за сътрудничество и мир с Унгария и Латинската империя. Преди това обаче, при възкачването си на престола, Борил продължава войната с Латинската империя.

През 1215 – 1217 г. папската курия започва нова инициатива за поредния кръстоносен поход. Като вдъхновител на тази идея е папа Инокентий III. Като връх в неговата политика може да се каже, че е Четвъртият Латерански вселенски събор от 11 до 30 ноември 1215 г. На този събор Инокентий III е признат за глава на ръкоположените латински патриарси на Изток – Константинополския, Йерусалимски и Антиохийския. Всички епископи и игумени на църквата, както и предстоятели и дори

(което беше ново) глави на църкви и религиозни ордени - а именно цистерцианци, предмонстранци, хоспиталиери и тамплиери - и царете и гражданските власти в цяла Европа са поканени. Епископите са помолени да предложат теми за обсъждане на събора, нещо, което изглежда не се е случило на предходните латерански събори. Това е направено от легатите, които са изпратени в цяла Европа, за да проповядват кръстоносния поход. Във всяка провинция е позволено само на един или двама епископи да останат у дома; на всички останали е наредено да присъстват. Целите на събора са изложени от самия Инокентий: „да изкорени пороците и да насади добродетели, да поправи грешките и да реформира морала, да премахне ересите и да укрепи вярата, да разреши разногласията и да установи мир, да се отърве от потисничество и насърчаване на свободата, да накара князете и християните да се притекат на помощ и помощ на свещената земя ... “. Изглежда, че когато Инокентий свиква събора, той иска да спазва обичаите на ранните вселенски събори и наистина този четвърти латерански събор е разглеждан като вселенски събор от всички учени и религиозни мъже на епохата. За Латеранския събор може да се каже, че той е равносметка на управлението на Инокентий III. В Латеранския дворец пристигат 500 епископи, 800 абати и представители на различни държави. Сред участниците са Йерусалимският и Константинополският императори. Съборът се ръководи лично от папата. Българският духовен глава е поканен на събора като папата праща циркулярно писмо до Василий от 19 април 1213 г., но сведения за присъствието на български духовници на събора няма. Това писмо е и последното, адресирано до България, записано в кореспонденцията на Инокентий III. Поканата на патриарх Василий да присъства на Латеранския събор навежда на мисълта, че унията е все още в сила в България. Латеранският събор е и с цел да възвърне силата на Латинската империя и римският първосвещеник да продължи влиянието си над Балканските държави, в този число и над България.

Като заключение на параграфа е направен извод за управлението на Борил. За него се казва, че Борил поема престола в един много труден момент и по никакъв начин не трябва да бъде считан за слаб цар, както се твърди в по старата литература. Той постига съюз с Унгария и с Латинската империя, които съюзи Калоян не успява да постигне. Борил губи територии, но предвид обстоятелствата и зараждащият се сепаратизъм вътре в държавата, изглежда българският владетел не е имал какво друго да направи и се е примирил с този факт след неуспешните му военни кампании. Цар Борил някък успява да лавира между Унгария, Латинската империя и Рим, но в същото

време да проведе в столицата Търново православен събор без да отхвърля унията сключена при Калоян. А колкото до това дали българският цар Борил прави опит за сближение с цариградската патриаршията в Никея, не е известно.

Втори параграф - **Бориловият събор – между унията и православието** - сред най-интересните домашни извори, отрязващи състоянието на късното богомилство в нашите земи, е Бориловия синодик, който е средновековен български паметник, възниква вследствие на свикания в петък на Сиропустната неделя, на 11 февруари 6718 или 1211, индикт 14 в Търново събор срещу богомилите. Учението на поп Богомил, което е доразвито от неговите първи последователи, получава по-късно името Богомилство. То се появява в България през първата третина на X в. и продължава да се развива и през следващите няколко столетия в Българските земи чак до падането на България под турска власт в края на XIV в., като през цялото си съществуване то се изменя.

Богомилството е учението, с което цар Борил се сблъсква в началото на 1211 г. и което е причината той да свика антибогомилски събор в една от най-големите църкви в Търново. Безспорен е и факта, че богомилите се появяват отново като активен религиозен фактор през XIII в, тъй като по времето на Борил, държавата е в икономическа криза, а централната власт е отслабена, така както е и през X в. На събора не присъства търновският примас Василий, което може да бъде обяснено, че събора както е наречен по-рано е православен. Това подчертаване на православието на събора от царя и отсъствието на българския примас от събора не са били случайни. Съвсем логично е да се стигне до извода, че унията Василий е бил против този събор и не е бил съгласен с неговото свикване, защото той е пропагандирал православието. Император Хенрих в писмото от септември 1208 г. до папа Инокентий III нарича Борил „най-враждебния гонител на божията църква, което може да се интерпретира, че става дума за западната църква, т.е. Борил още от самото си възкачване на българския трон явно не зачита унията, и сигурно не е в добри отношения с търновския патриарх Василий. В този параграф се разглежда и самият Борилов синодик, като основният текст на Синодика е съставен от две части – положителна (пожелания за дълъг живот и вечна памет) и отрицателна (анатема или отлъчване от църквата). Този втори дял на Синодика го превръща в извор за правната история, имайки предвид, че през Средновековието законодателството е пряко свързано с църквата. Освен Бориловият синодик извор за църковното законодателство в средновековна България са славянският превод на Житието на Теодосий Търновски от патриарх Калист и

епистоларната кореспонденция на Патриарх Евтимий. В Синодика на цар Борил българският цар е представен като застъпник за правата вяра – православието и наместник на Бога, чийто най-значим резултат е появата на Синодик за Неделята на православието, вследствие на събора свикан от него. „И като разбра за тези неща цар Борил се възпламени от божествено желание и разпрати по цялото си царство да ги съберат (богомилите – бел. м., Е.А.) в снопи, сякаш бяха някакви плевели. И заповяда да се свика събор”. Сведенията в Синодика говорят, че в основата на богомилството от началото на XIII в. все още стои дуалистично-гностицистичният поглед върху вселената и човека. За разлика обаче от богомилството в българските земи от X в. във възгледите на еретиците, анатемосани в Бориловия Синодик прозират известни тенденции към абсолютни дуалистични представи в областта на есхатологията. Това личи от едно проклятие, което е отправено към „онези, които не вярват, че ще има възкресение, въставане с тела на умрелите и пришествие пред съд господен”.

Бориловия синодик може да бъде разгледан и като извор за историята на богомилството, а и на някои епизоди от историята на българската църква. Разказът за събора против богомолите при цар Борил в 1211 г. е първият исторически разказ от началото на XIII в. и той е важна съставна част от оригиналното повествование в Бориловия Синодик. Авторът на синодика е принадлежал към висшето духовенство. Съдържанието на разказа показва, че той е свързан пряко със съставянето на Бориловия Синодик. Включените в сборника славославия и поменници на българските царе и царици, Разказ за събора против богомилите, Разказ за възстановяването на Българската патриаршия го превръщат във важен извор за българската средновековна история. Сборникът, който Борил нарежда да се преведе и да бъде използван по време на служба, бил дело на богословската и канонична мисъл на византийците, създадена през 843 г., което предполага, че дори и след сключването на църковния съюз с Рим животът на Българската църква продължава да се определя от византийските православни традиции.

Трети параграф - **Църковна политика на Българското царство при Йоан Асен II** - Още с възкачването си на престола, Йоан Асен II си личи, че първоначално той няма намерение да променя външно политическата си ориентация и следва политиката на цар Борил, което може да бъде обяснено, че новият търновски владетел продължава унията от 1204 г. Още от самото си възкачване на престола, той предприема редица дипломатически действия, сред които цели да възвърне

териториалната цялост на България, която по времето на Борил намалява и да издигне международния и авторитет отново. При една военно отслабена държава това може да се случи единствено чрез дипломатическите средства и по – точно с династични бракове. Както се съобщава по натам унгарският крал Андрей II пише писмо до папа Хонорий III от 5 март 1219 г., в което му споменава, че е сключил съюз с българският владетел скрепен с династичен брак, който съюз му осигорява право да преминава през българска територия. Андрей II, след като вече е в Унгария, отново пише до папата, като го моли да узакони брачните уговорки между Унгария и България и съюза между двете. Андрей няма проблем с признаването на титлата „цар” за Йоан Асан II, нещо, което неговите предшественици упорито отказвали да направят за Калоян и Борил. Предвид конфликта на унгарският крал с Рим, започнал в 1215 г. на Латеранският събор, заради наемането на еврей и мюсюлмани за администриране на кралските приходи от страна на кралят, и неуспеха в Петият кръстоносен поход, може да се предположи, че Андрей II не е желал да си създава неприятности и конфликти със съседите и в това число и Българското царство.

Изворите дават сведения, че до 21 март 1231 година, териториалните граници между България и Унгария се запазват, съответно до тогава са и добрите отношения между двете държави. Според едно писмо на папа Григорий IX до капелан Егидий от 3 март 1229 г. унгарската принцеса Мария, съпруга на Йоан Асен II получава земя, която се нарича „Отвъдна Сирмия”. Това писмо дава сведения за създаването на българската епархия Срем. Срем включва териториите западно от Белград до Драва и на юг от Сава. Кое то означава, че в началото на 20-те години на XIII в. България придобива една част от Сремската област и възникването на Трон в Срем трябва да се постави между 1221 и 1229 г. Срем в случая е крайната северозападна част на търновската архиепископия. Съответно към 1229 г. добрите отношения между Унгария и България продължават да съществуват. Друго сведение за връщането на Белград, Браничево и Видин в български ръце е от 1230 г. Това е Добровнишката грамота на Йоан Асен II, в която се изброяват Белград, Браничево и Видин като принадлежащи области в територията на българската държава: ”да ходят по цялата страна на царството ми... с каквато и да било стока, да внасят или изнасят... от която и да е земя или област да дойдат: до Бдин или Браничево и Белград... навсякъде да си купуват и продават свободно без всякаква щета, да нямат забрани по всички области на царството ми.”

Друг документ свидетелстващ за владееването на България над областите Белград и Браничево е писмото на папа Григорий IX до епископа на Чанад от 21 март

1232 г., което писмо дава и сведения за прекратяването на унията на България с Рим и гласи следното: „ние скърбим немалко и се смущаваме че българските епископи – на Алба (Белград) и... на Брандузиум (Браничево), които отдавна са подчинени само на римския първосвещеник, отклонявайки се от единението с Римската църква, се откъсват от нейното ръководство, като се отдалечават от стадото единоверци”. Ако по това време въпросните области – Белград и Браничево са в унгарски ръце, то надали епископите им биха отхвърлили унията с Римската църква. В това писмо, епископията на Белград е определена като отдавна подвластна на римския престол, и заради нейното отклоняване от Рим, тя трябва да присъедини към Сирмийската епископи. С две думи, Белградската епископия е смятана за униатска българска епархия, върнала се към източното православие по времето на Йоан Асен I, а до 1221 или 1232 г. в нея има католически престол. Белградска епископия остава на границата между Рим и Изтока след като при царете Коломан I (1241–1246) и Михаил II Асен (1246 –1256) българската църква губи контрол върху Белград, който един след друг преминава във властта на Унгария, Ростислав Михайлович, а накрая и на Сърбия. Във Браничево случаят е сходен. В началото на 30-те години, Браничево отхвърля унията и започва политика на сближение с Константинополската патриаршия. Разгледан е също в този параграф град Видин, като за него има данни, че още от 1203 г. е проуниатски настроен. За това свидетелства писмо на българските архиепископи и епископи от 1203 г. до папа Инокентий III, в което Климент, епископ на Видин, желае да получи палиум, което означава, че той поддържа политиката на Калоян за присъединяване към Римската църква. По времето на Йоан Асен II, църквата започва да води политика за откъсване на връзките с Рим и след 1235 г. катедрата на Видин се сдобила с митрополитска титла.

След скъсването на унията с Рим и обвързването на България отново с ромеите – Никея – срещу латинците, отношенията между българската държава и Унгария се влошават. „С писмо от 9 май 1231 г. папа Григорий IX убеждава унгарското духовенство и крал Андрей II да проповядват и организират кръстоносен поход срещу обкръжаващите Латинската империя врагове” - тоест българите.

През 1225 г. българският цар отново се изявява като дипломат и сключва договор, скрепен с династически брак. Братът на солунският василевс Мануил се жени за една от дъщерите на Йоан Асен II от първият му брак. С този политически ход Теодор Комнин цели да неутрализира българската държава за да успее настъплението му към Цариград, като в същото време си осигурява в лицето на българския владетел

евентуален съюзник срещу Йоан III Дука Ватаци. От този брак Йоан Асен II има полза, защото епирците владеят области с българско население и са пречка за бъдещо политическо и етническо обединение на България, а новият български владетел, както и Калоян цели присъединяване на територии с българско население.

Преди няколко години стана известен по – пълен и нов препис на исторически разказ за промени в църковната организация на новоприсъединените към България земи в началото на XIIIв. В този Атонски разказ от 1235г. се споменава издигането на българина Михаил Братан за митрополит на Солун (1230-1233?) и за поставяне в зависимост на светогорските манастири на църковната юрисдикция на епископа на Йерисо, който също е издигнат от българският владетел, но според някои учени този паметник е по-късен фалшификат. Но ако може да се доверим на тази бележка, то тя накратко гласи, че Йоан Асен II прави опит да постави Света гора под своето ръководство, като дава правата за това на епископа на Йерисо.

От домашните извори които съобщават за териториалното разширение на България след битката при Клокотница освен Търновският надпис са Дубровнишката грамота, Житието на св. Петка от Патриарх Евтимий и Житието на св. Иларион Мъгленски.

В Житието на Св. Петка от патриарх Евтимий Търновски е описано, че след битката при Клокотница, цар Йоан Асен II поставя в новоприсъединените територии „светли и благочестиви епископи” като от по късен препис на житието става ясно, че българският цар отстранява епископите, подвластни на Римокатолическата църква и поставя на тяхно място български епископи и митрополити подготвени и обучени в Света гора.

От списък в Бориловият синодик се съобщава, че по времето на Йоан Асен II в българската територия се намират епархиите, Преславска, Охридска, Филипийска (Драмска), Месемврийска, Велбъждка, Браничевска, Нишка, Белградска, Видинска и Сярска. Разгледана е митрополията на Филипи, която става българска след битката при Клокотница от 1230 г.

ТРЕТА ГЛАВА

ПРЕКРАТЯВАНЕ НА УНИЯТА С РИМСКАТА ЦЪРКВА.

Първи параграф. Промяна в политическата карта на Балканите (1228 – 1230 г.) – разглежда се накратко външната политика на България с нейните съседи и с Рим.

Втори параграф. **Завръщане на България в лоното на православието** - при новата политическа обстановка, след прекъсването съюза с латинците, унията вече не отговаря на интересите на българската държава и Йоан Асен II предприема дипломатически ход за скъсване на унията с Рим и връщане на България в лоното на православието.

Преговорите за възвръщане на България към лоното на православието и съответно кореспонденцията на българският владетел с никейския патриарх Герман II започват още през 1228 г. като за доказателство той се оповава на писмото на навпактския митрополит Иван, написано през същата 1228 г., като изразът в писмото „нека се слави и величае в писмата за височайши василевс още и властуващият над Хем , скита Асен“. За да бъде оформен един съюз между Никея и България е пребегнато отново към дипломатията и сключване на династически брак между дъщерята на българският владетел - Елена и престолонаследникът на Никейската империя – Теодор Ласкарис. Инициативата за сближението между Йоан III Дука Ватаци и Йоан Асен II според Георги Акрополит е на никейският император, като той не споменава за църковните дела, а само за провъзгласяването на патриаршията. Никифор Григора е на противоположното мнение като споменава, че българският владетел е този който инициирал сближаването между двете държави „ Докато император бил зает с тези грижи, пристигнали при него пратеници от страна на българите с предложение за мир и същевременно поискали за съпруг на Елена, дъщерята на Асен, Теодор, сина на императора“. Йоан Асен II несъмнено има причина да търси съюза с гръцката държава, защото така може да получи патриаршия, с която да затвърди суверенитета си като владетел на новоприсвоените територии и на практика стъпвал в съюз срещу латинците. От въпросната коалиция има полза и Никея и по логично да се предположи, че императорът търси цар Йоан Асен II, за да му помогне да влезе в Константинопол, а в замяна българският владетел да се върне в лоното на православието.

За възобновяването на православието в България като причини могат да се посочат, че след прекъсването съюза с латинците, унията вече не отговаря на интересите на българската държава и Йоан Асен II насочва вниманието си към Никейската империя – център по това време на византийската православна църква. Българският владетел използва стара аксиома в своята дипломатия като залага на разногласията между запада и изтока и в случай в лицето на Никея той вижда съюзник, с който имат общи интереси и добре осъзнатата обща полза. Ето защо и Йоан Асен II пренебрегва традиционната враждебност към ромейте и става съюзник с тях. Като

причина за разтрогването на унията с Римската църква е и факта, че след успеха на Клокотнишката битка в новоприсъединените територии влизат нови епархии, „които йерархически били зависими от патриарха в Никея или от охридския архиепископ и епископите на тези западни епархии, които са под политическа власт на българският цар, отказали да признаят търновският примас”, за да се спре това йерархическо различие, българският владетел решава да пристъпи към възобновяване автокефалността на българската църква. Друга причина, която води до промяна в църковната политика на Йоан Асен II, не малка роля за нея играел фактът, че той като владетел на най-могъщата балканска сила вярвал, че Българската църква трябва да заема достойно място сред другите църкви. Религиозната политика от предишните десетилетия обаче не довежда до тази цел. Българската църква не придобива официална независимост и нейното двусмислено положение, когато, оставайки практически православна, официално се подчинявала на върховната власт на папата, довело до факта, че не се радва на истинско признание нито от католическите, нито от православните съседи. Промяната на ориентацията дава възможност на Йоан Асен II да осигури видно и почетно място на Българската църква в православния свят. Очевидно промяната в политиката, предприета за тази цел, може да се осъществи само с подкрепата на българското духовенство, което всъщност няма нищо общо с Рим и страда от всички последици от неясното положение на Българската църква. Осигуряването на признато, почетно и независимо положение на Българската църква било едно от условията на споразумението с основния политически противник на папството и Латинската империя - Никея, което е съпроводено с промяна в религиозната политика на Второто българско царство. Както се спомена и преди въпроса за формалността на унията трябва да се преразгледа и че тя оставя ярки следи в църковния живот на България и българското духовенство има общо с западната църква и се наблюдават опити за промени в църковните практики.

През периода 1213 – 1231 г. унията изиграва важна роля на отношенията между България и католическите – Латинска империя и Унгария. Ако това не е така, българският цар няма да прибегне до скъсване на унията с Римската църква. Отхвърлянето на унията за българският владетел, би означавало пълна политическа независимост на България от Рим. През 1232 г. примасът на българската църква – Василий I (1185 – 1232) се оттегля на Света гора и отказва да се върне в Търново. На негово място трябва да бъде избран наследник и това е Йоаким I (1232-1246). В

житието на Йоаким I се споменава следното: „от цялата българска земя се събраха архиере, направих събор, търсейки подходящ за архиерейския сан и намериха”. Събора трябва да е станал в 1233 г. или след писмото на Христофор до българският цар и заминаването на Василий на Света гора, или между първото и заминаването на Йоаким за Никея. Има сведения в Бориловият синодик, че в издагането си за патриарх през 1235 г. Йоаким I се нарича само „преждеосвещений архиепископ”, което означава, че когато е бил издигнат през 1233 г. за търновски архиепископ, това е станало без участието на вселенският патриарх. Смята се, че този патриарх има известно участие в издигането на Червенската епископия в гр. Червен. Появата на Червенската епископия в XIII в., разположена близо до скалните манастири при Иваново и Ломовете, може да е и също последица от нуждата за църковно администриране на район с динамичен религиозен живот. Няма ясни свидетелства дали църквата е имала връзка към унията, или към последващите събития около възстановяване на патриаршията, защото появата ѝ през XIII в. е неясна. Най-логично обаче остава обяснението, че епископията се е появила именно когато Йоаким е станал патриарх, тъй като преди това той е бил свързан с един от най-големите манастири при Иваново.

Посочена е хипотезата, че Свети Сава от Сърбия може би играе важна роля в преговорите, водещи до автокефалността на българската църква. Йоан Асен II е бил свързан със Св. Сава чрез брак, а последният умира в Търново на 14 януари 1235 г. Споменато е, че според него Христофор е признал императорската титла на Йоан Асен II.

За връщането към православието на Йоан Асен II важна роля изиграват отношенията на България с Унгария през периода 1231 – 1233 г. Във войната между Унгария и България, българската държава безвъзвратно губи отвъд дунавските северозападни области, в които унгарците се установяват трайно като създават около началото на 1233 г. Северинският банат. Най-видното доказателство за това е грамота на Бела IV издадена през 1235 г. В грамотата е описано участието на Бела IV в похода срещу България, обсадата на град Видин и съпротивата на севастократор Александър. След военните действия между двете държави, те сключват примирие, което възстановява отчасти политическият съюз между тях. Като свидетелство за това може да бъде посочено в отказа на унгарският крал Бела IV да воюва срещу България под натиск на папата в годините 1235-1236 г., както и след това да участва в кръстоносен поход на страната на Латинската империя.

Посочен е основният извор, даващ информация за самостоятелността на българската църква след 1235 г., е Георги Акрополит, който е съвременник на събитията и Бориловия синодик. Георги Акрополит пише, че „за да благодари на българския цар родството и приятелството, по определение императорски и съборно, търновският архиерей, подчинен на цариградският патриарх, бил направен автокефален и провъзгласен за патриарх”. Това писмо дава информация, че цариградският патриарх се съгласява българският първосвещеник да бъде независим.

Същите сведения с допълнения, като тези на Акрополит, се дават и в Бориловия синодик, които по-подробно описват процеса на възобновяването на българската патриаршия и нейната независимост.

Параграф трети - **Църковна политика на България при Йоан Асен II след събора в Лампсак** - Информация върху църковната политика на Йоан Асен в новоприсъединените след март 1230 г. към Българското царство земи дава „Атонски разказ, отнасящ се до 1235 г.“ (Narratio Athonensis ad annum MCCXXXV). Части от паметника се съхраняват в няколко ръкописа от XV и от XVI в., а единственият пълен препис датира от 1520 г. и е направен в манастира Великата лавра на Света гора. Точното време на написване на Атонския разказ още не е определено, но позоваванията в него на историята на Георги Акрополит, писана през последните две десетилетия от живота му (1261–1282 г.), отнася създаването на Narratio Athonensis ad annum MCCXXXV най-рано към последната четвърт на тринадесетото столетие. Паметникът съдържа информацията, че Йоан Асен държи пред Никейската патриаршия, българският църковен глава да бъде издигнат в ранг патриарх и с нейно съгласие това се случва. Патриархът, ръкополага за митрополит в Солун Михаил Братан, но при условие да се откаже от правата си над епископията на Йерисо, начело на която също е поставен нов владика. Михаил Братан обаче не желае да направи това и се оплаква пред царя от натиска, който му е прилаган. В същото време светогорските монаси, като разбират, че българският цар Йоан Асен и никейският император Йоан Ватаци са се събрали в Калиупол, изпращат свои представители с молба да не се поставят светогорските манастири под зависимостта на епископа на Йерисо, нито на друг архиерей, тъй като са освободени от всякаква зависимост със специална грамота още от времето на император Алексей I Комнин. Междувременно на събора възниква силна съпротива срещу българския патриарх и неговите поставеници в Солун и Йерисо и за да запази новоучредената си патриаршия, Търновският владетел се съгласява да бъдат низведени

солунският митрополит и епископът на Йерисо, посочени от него. На тяхно място Съборът избира, а никейският патриарх ръкополага свои кандидати, на които изрично забранява да се намесват в живота на светогорската монашеска република. Визираният в повествованието църковен събор е този от 1235 г. в Лампсак. В Атонския разказ личат следи от мерките, които Йоан Асен II взима за уреждане на църковноадминистративните дела в новоприсъединените след март 1230 г. югозападни балкански земи. Установена била и автономията на Атонските манастири и на тяхното централно управление т.н ПРОТАТ.

Договорът в Лампсак предвижда не само възстановяването на Българската патриаршия, но и политически и военен съюз между България и Никея за обща борба срещу латинците.

Заключение - Като заключение на църковната политика на България в периода от 1199 до 1235 г. може да се каже, че цар Калоян печели така желаното от него международно признание от авторитета на висшата духовна власт, която той вижда в лицето на Римският първосвещеник, преценявайки позицията на папата като лидер в Европа на върха на своето могъщество чрез подписната през 1204 г. уния с Римския престол. Унията, поставя българската църква в зависимо положение от Рим и засяга отчасти догматичната и обредната принадлежност на Българската църква към източното православие. Унията е и политически акт, от който имат нужда, както българският владетел, така и папата. Унията, сключена между България и Рим има йерархически характер - българите признават върховенството на папата и има промяна в православните си обреди. Въпроса за формалността на унията трябва да се преразгледа и да се промени твърдението, че тя е била сключена единствено с политически цели.

Приложения:

Отношения между съседната на България Сърбия и Римската църква - интерес представляват отношенията между съседната на България Сърбия и Римокатолическата църква с оглед да се направи паралел как Рим действа спрямо сърбите в съпоставка с българските проблеми. Целта на Инокентий III е да разшири папското влияние над Балканския полуостров и съответно над Източната християнска църква. Разликата обаче, е че в Сърбия, политиката на Папството има завоевателен характер и работи срещу интересите на сръбското население, като мисионерите,

изпратени от Рим ограбвали богатствата на населението, експлоатирали го, а католическата пропаганда забавила развитието на сръбската култура и съответно утвърждаването на сръбската народност. Успехът на тази завоевателна политика на Рим се дължи на факта, че в Сърбия по това време бушевали династически борби между синовете на Стефан Неман. Първият документиран контакт между Инокентий III и Югоизточна Европа датира от януари 1199 г. Вукан изпраща писмо до Рим с молба за закрила на папата и за изпращане на легат в земите му. Регистрите отразяват любезният отговор на Инокентий, който вижда възможността да получи съюзник на източните брегове на Адриатическото море и да разшири влиянието на Рим в региона. Папата изпраща в двора на Вукан капелан Йоан Казимерски, което е и първата от дългата поредица мисии, които след това го довеждат до Константинопол, Босна, Унгария и България. След 1204 г. настъпва ясно сближаване между южнославянските държави и Рим. Причините за това сближаване трябва да се търсят в трудните условия, в които се намира развитието на българската и сръбската държавност в началото на XII - XIII век. Второто българско царство възниква в резултат на въстанието на населението на българските земи срещу византийската власт. Сръбската държава се е образувала въз основа на обединението на редица малки княжества, които преди това са били зависими от Византийската империя. До края на XII век. и в двете държави е призната независимостта им от Византия и те успешно разширяват своите позиции на Балканите за сметка на отслабваща империя. И в Сърбия и България обаче от политическа гледна точка, са новообразования, които нямат своето легитимно признато място в традиционната политическа структура на региона. Императорската титла на новите български владетели не е призната от нито една висша църковна или светска власт на християнския свят, а титлата „Велики Жупан”, носена от Стефан Неманя, който обединява сръбските земи, нямала съответствие с титлите, приети в Европа. Логична е тезата, че както Сърбия, така и България успяват да си осигурят своята независимост, като се възползват от редица благоприятни обстоятелства. И двете държави се нуждаят от международна легитимация, нещо, което по очевидни причини нямало да дойде от Константинопол, който считал техните територии за част от своите области, а лидерите им като бунтовници. Във България, където след началото на въстанието е невъзможно да се поддържа зависимостта на българското духовенство от Охридския архиепископ, който се намира на византийска територия и е назначен от византийския император, решението на проблема е намерено в това, че няколко епископа, които попадат под властта на бунтовниците, поставят в столицата на Търново свещеника Василий като

архиепископ. Василий става ръководител на независима архиепископия, чиято юрисдикция се разпростира върху цялата територия на възроденото българско царство. Заключение на това може да се каже, че както при Калоян, така и в Сърбия, едно бъдещо сближение с Рим би донесло на двете балкански държави окончателното утвърждаване на независимостта и на двете и би им осигорило почетно място сред държавите в християнския свят, както на Изток, така и на Запад.

Общ очерк върху църковна политика на България спрямо Унгария през първото десетилетие на XIII в. – Разгледана е територията Белград – Браничево, която винаги е била „ябълката на раздора” между Кралство Унгария и България и е конфликтната зона помежду им. Изказвани са различни тези, като са разгледани няколко. Първата, е че още през 1199 – 1200 г. Белградската и Браничевската област са били български, като в българо-унгарската война от 1202 – 1203г. между Унгария и България крал Емерих II превзема Белград и Браничево. Според друга теза, Браничево е превзет или през пролетта, или през лятото на 1199 г. Освен това през това време е и окупирана и Северна Македония, както се вижда от разширяването на юрисдикцията на архиепископа на Търново в тази област. През есента на 1203 г. епископите на Велбъжд (Белезбуд), Скопие (Скопия) и Призрен (Присдиана) се споменават като помощници на архиепископа на Търново, което категорично предполага, че тези земи се включват в България. Подобно на епархиите на Белград и Браничево, преди това те са били под юрисдикцията на Охридската архиепископия, когато Северна България е била част от Византийската империя. Има списък на епархиите под юрисдикцията на архиепископията в Търново и той потвърждава информацията от писмото на папата от 1203 г.: „Това са епископите на България: архиепископът на Търново, който е примас, архиепископът на Велбъжд, архиепископите на Преслав, Скопие, Призрен, Видин, Ловеч и Браничево.“ В този параграф е разгледана църковната политика на посочените епархии. Представена е Охридската архиепископия и е описан събора от 1219 г. на Охридската архиепископия в Арта, където е взето решение поставените през 1204 г. български епископи, свещенници дякони и поддякони да бъдат отстранени: „... ръкоположените в Загора български епископи да са от днес напълно отстранени от църквите, в които са били наречени, понеже са били произведени въпреки точността и преданието на каноните, и са се облекли даже в епископско достойнство с помощта на светската власт: и да не се поддържа в тях никаква надежда за възстановяване в бъдеще, защото живите законни архиереи се установили вече в падащите им се

епископии, в които са били наречени, а в ония, дето законно служилите преди тях не бяха живи, ще се нарекат други вместо тях. Ръкоположените пък от тях поддякони, дякони и свещеници да бъдат приети в олтара и да в съслужение с останалото свещеническо изпълнение, понеже са приели ръкополагането си от православни и според свещеническия обичай на църквата...“ . С налагането на това решение на Охридския синод значително отслабвали позициите на пробългарски настроените архиереи.

Калоян формално не унищожаваше Охридската архиепископия и няма сведения нейният катедрален град да е бил присъединен към Търновската архиепископия, влязла в уния по това време с Римската църква. В противен случай новопоставеният охридски владика би се наредил сред другите български архиереи, молещи папа Инокентий III за палиум.

Справка на публикации по темата на дисертационния труд:

1. Отношения между Търново и Рим между 1199 г и 1204 г. - X Мартенски студентски четения в ВТУ- дата на провеждане 27 март 2020 г. – В: - Сборник с материали от десета научна конференция, издателство Велико Търново, том 7, 2020г, с. 74-85.
2. България и Сърбия в лоното на Римокатолическата църква - XV международна научна конференция „България, българите и Европа – мит, история, съвремие“, дата на провеждане: 2 ноември 2020 г. – под печат.
3. Бориловият синодик като извор за българска история - Сп. Анамнеза.
4. България, Папството и Латинската империя в периода 1204 – 1207 г. - XI Мартенски студентски четения в ВТУ, дата на провеждане 26 март 2021г. В: - Сборник с материали от десета научна конференция, издателство Велико Търново, том 8, 2022г, с. 80-91.
5. Кратък обзор към Униите на Българската и сръбската държава с римокатолическата църква (1204-1219) - Сп. Анамнеза.

Справка за по-важните приноси в дисетационния труд:

Прави се цялостно изследване на църковната политика на България между унията на цар Калоян и възстановяването на Българската патриаршия (1204-1235 г.).

В научен оборот са въведени слабо известни източници за дейността на българската църква в този период.

Представени са археологически свидетелства за контактите на България с Латинската империя и Римската църква през първата половина на XIII век.

Представена е различна гледна точка за това, че Унията има само формално значение и няма отражение в обряда на Българската църква.